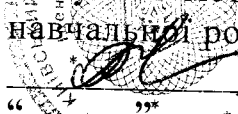

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

КАФЕДРА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Проректор
з науково-методичної та
навчальної роботи

О. Б. Жильцов
“ ” 2015 __ року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Рисунок

(4 курс)

Галузь знань 0202 «Мистецтво»

Напрямок підготовки 6.020205 «Образотворче мистецтво»

Освітній рівень – перший (бакалаврський)

Інститут мистецтв

2015– 2016 навчальний рік

Розподіл годин звірено з робочим навчальним планом. Структура типова.
Заступник директора з науково - методичної та навчальної роботи

А.О.Таранник

Рисунок

Робоча програма _____ для студентів

(назва навчальної дисципліни)

галузі знань 0202 «Мистецтво», напряму підготовки 6.020207 «Дизайн».

Розробники: Прохорова Наталія Анатоліївна, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв

Протокол від « 03 » вересня 2015 року № 1

Завідувач кафедри

образотворчого мистецтва

_____ Ю.В.Романенкова

(підпис)

© _____, 2015 рік

© _____, 2016 рік

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Структура програми навчальної дисципліни	
I. Опис предмета навчальної дисципліни	8
II. Тематичний план навчальної дисципліни	9
III. Програма	
Змістовий модуль I. Методика роботи над ракурсним зображенням людини.....	10
IV. Плани практичних занять.....	10
Змістовий модуль II Творчий досвід у роботі над моделлю.....	12
V. Навчально-методична карта дисципліни.....	13
VI. Завдання для самостійної роботи	14
Карта самостійної роботи студента	15
VII. Система поточного та підсумкового контролю знань.....	16
VIII.. Методи навчання.	18
IX. Методичне забезпечення курсу.	19
X. Рекомендована література.....	20

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни “Рисунок” є нормативним документом КУ імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою образотворчого мистецтва на основі освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів відповідно до навчального плану денної форми навчання.

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Програма визначає обсяги знань, вмінь та навичок, які повинен опанувати бакалавр відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритму засвоєння навчального матеріалу дисципліни “Рисунок”, необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів.

Мета курсу – професійна підготовка фахівця з високим рівнем художньої майстерності в зображенні постаті людини.

Завданням вивчення навчальної дисципліни є набуття базових знань з дисципліни «Рисунок». Ознайомлення з основними напрямками розвитку науки з дисципліни «Рисунок» у вивченні методів і методики роботи зі студентами, формування цілісного бачення і уявлення, розвиток художнього смаку і навичок в роботі над творчими завданнями.

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до профілю програми бакалавра образотворчого мистецтва формуються **загальні та фахові компетентності**.

Загальні компетентності:

Світоглядна, громадська, комунікативна, інформаційна, науково-дослідницька, самоосвітня;

Фахові компетентності:

- здатність використовувати у практичній діяльності досвід світової та вітчизняної шкіл з образотворчого мистецтва, методів та авторських прийомів провідних художників;

- володіння навичками візуального сприйняття і створення композицій, відтворення їх на полотні (папір чи інша площина) для зображення задуманого.

Результати навчання

Знання, практичні навички та вміння.

Знання: різноманітних прийомів, методів роботи над творчими завданнями з використанням особливостей національних традицій школи образотворчого мистецтва.

Практичні навички і вміння:

Уміння створювати атмосферу творчого підходу для роботи над завданням, використовуючи при цьому класичні зразки. Уміння аналізувати, визначати технічні прийоми виконання завдання та методичні прийоми наочного пояснення завдання.

Програмні результати навчання.

Готовність до фахової діяльності в галузі образотворчого мистецтва.

Здатність до науково-дослідницької діяльності у сфері мистецької діяльності.

Мисленнева активність, творчий підхід у вирішенні нестандартних завдань.

Прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху.

Форма контролю: поточні оцінки за виконання практичних завдань. По завершенню семестру – екзамен.

Програма передбачає послідовне вивчення рисунка постаті людини шляхом виконання різних завдань з натури. Процес виконання начерків має будуватись на невід'ємному зв'язку всіх елементів зображувальної мови: композиції, тонових, пластичних, просторових та світлотіньових співвідношень. Вся система навчання рисунка повинна сприяти розвитку образного і абстрактного мислення студентів, вихованню творчого професіонала.

Вказані в програмі навчально-практичні завдання необхідно розглядати як обов'язковий мінімум. Навчально-творчі завдання мають варіативний характер. Залежно від рівня підготовки студентів можна змінювати тематику завдань, а також визначати кількість годин на вивчення кожної теми. При цьому важливо зберігати

дидактичні засади навчання. Практичні завдання потрібно орієнтувати на розвиток творчих здібностей студентів у процесі цілеспрямованого засвоєння прийомів, способів зображення та художньої системи.

Основою викладання курсу є виконання академічних постановок з натури та короточасних начерків. Кожне наступне завдання ускладнюється по зростаючій за методом послідовного засвоєння закономірностей системи навчання.

Структура програми поєднує такі основні напрями діяльності:

Теоретичну підготовку з основ рисунка.

Практичну роботу /навчальні завдання, начерки, замальовки, та творчі роботи.

Навчально-творчу діяльність в період виконання самостійних робіт, а також під час проходження пленерної практики.

Методичну підготовку /практика в школі, виконання наочності за темами шкільної програми/.

Самостійну роботу студентів, створення творчої роботи.

Пріоритетним у навчанні рисунка є творчий підхід педагога, зумовлений художнім методом та методично обґрунтований.

Викладання рисунка зобов'язує впроваджувати дидактичний принцип навчання, приділяти важливу увагу культурі навчання-пізнання й головного принципу дидактики художньої педагогіки – принципу наочного навчання.

Головні вимоги, які ставляться до рисунків – це реальне, правдиве зображення натури. Вони мають бути без помилок, виконані на високому професійному рівні реалістичного рисунка.

Після завершення семестру студент повинен:

- володіти знаннями та практичними навичками з рисунка постаті людини;
- легко орієнтуватись в теоретичних і методичних питаннях наочності і навчання, знати і володіти цими важливими засобами, які сприяють засвоєнню та закріпленню навчального матеріалу;
- знати історію методів викладання рисунка, вміти аналізувати твори мистецтва;

- володіти методикою викладання рисунка, користуючись наочними засобами в структурі навчального процесу.

Зміст програми передбачає методичне забезпечення процесу навчання рисунка, практичного опанування художньо-образної системи відображення предметних форм та явищ реального світу.

Основною умовою засвоєння навчального матеріалу предмета є виконання повного обсягу практичних завдань, вивчення теоретичного матеріалу, здійснення індивідуальної та самостійної роботи студентів.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Рисунок

1. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<i>Курс підготовки спеціалістів</i>	<i>Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчальної програми</i>
Кількість кредитів: 2 Кількість змістових модулів: 2 Загальна кількість годин: 54	Шифр та назва галузі знань 0202 Мистецтво Шифр та назва напрямку підготовки 6.020205 Образотворче мистецтво. Освітній рівень - перший (бакалаврський)	Нормативна Рік підготовки – 4-й. Семестр – 8-й. Аудиторних занять – 20 год. з них: лекції: 2 год. Практичні заняття: 18 год. Модульний контроль: 3 Самостійна робота: 31 год. Форма контролю: залік

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин						
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Практичних	Самостійна робота	Мод. контр.	Семестр .контр.
Змістовний модуль 1. Методика роботи над ракурсним зображенням людини.								
1.	Зображення людини. Ракурсні положення людини.	2	2	2				
2.	Начерки постаті людини з різних ракурсних положень.	9	2		2	7		
3.	Постать натурника з елементами певних ракурсів. Конструктивний рисунок.	14	6		6	8		
Разом		27	10	2	8	15	2	
Змістовний модуль 2. Творчий досвід у роботі над моделлю.								
4.	Рисунок жіночої напівголеної постаті, яка лежить в складному ракурсі	16	8		8	8		
5.	Начерки постаті людини з елементами інтер'єру.	10	2		2	8		
Разом		27	10		10	16	1	
Разом за навчальним планом		54	20	2	18	31	3	

III. ПРОГРАМА

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1.

Методика роботи над ракурсним зображенням людини.

Лекція1   **Зображення людини. Ракурсні положення людини.**   **2 год.**

Поняття ракурсів. Необхідність знань з перспективи, анатомії під час роботи над складним зображенням ракурсів. Методика роботи над рисунком.

Необхідність знань, умінь та навичок, набутих протягом усіх попередніх років навчання. Просторове бачення. Композиція.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

IV. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Заняття2.   **2 год.**

Начерки постаті людини з різних ракурсних положень.

Постановка: 1/ постать людини розташовується на різних рівнях по відношенню до рисуючого, 2/ постать людини в складному русі, 3/ постать людини в лежачому положенні.

Мета: навчально-пізнавальна та творча функція.

Завдання: на вільних форматах зробити де-кілька начерків постаті людини з різних ракурсів.

1 етап роботи: виконати начерк людини, розташованої на різних рівнях до рисуючого (зверху, знизу).   30хв.

2 етап роботи: виконати зарисовку постаті людини в складному русі   30хв.

3 етап роботи: виконати начерк людини, розташованої в лежачому положенні
30хв.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

Заняття 3.   Постать натурника з елементами певних ракурсів.   6 год.

Конструктивний рисунок.

Формат А-2. Освітлення денне. М'який матеріал.

Постановка: модель розташовується з розвернутою верхньою частиною постаті відносно нижньої.

Мета: розуміти ракурсні положення та скорочення.

Завдання: передати положення постаті натурника стосовно площин, на яких він перебуває. Проделювати уважно кінцівки, які створюють різні ракурси та розвороти. Підкреслити пластичність руху. Рисунок світлий, конструктивно збудований.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення зображення на аркуші.   2г.

2 етап роботи: зображення людини за правилами конструктивної побудови, передача пропорцій та характерних рис.   2г.

3 етап роботи: конструктивно-тональна проробка форми   2г.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 11.

Творчий досвід у роботі над моделлю.

Заняття 4.   8 год.

Рисунок жіночої напівоголеної постаті, яка лежить в складному ракурсі.

М'який матеріал. Формат – піваркуша.

Постановка: красива жіноча модель з гармонійно-пластичними формами розташовується лежачи на подіумі, створюючи ракурсні скорочення постаті.

Мета: набуття певного творчого досвіду у роботі над моделлю.

Завдання: правильно передати положення постаті стосовно площини, на якій вона лежить, зокрема, з'ясувати точки дотику тіла до поверхні подіуму і відтворити пластичність моделі та ракурси.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення зображення на аркуші.   2г.

2 етап роботи: зображення постаті за правилами конструктивної побудови, передача пропорцій та характерних рис людини. 2год.

3 етап роботи: тональна пророка форми за допомогою світлотіні. 2год.

4 етап роботи: детальна проробка ближніх планів. 2год.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

Заняття 5.

2 год.

Начерки постаті людини з елементами інтер'єру.

Формат А-3, м'який матеріал.

Постановка: постать людини на тлі інтер'єру /з вікном, драперіями, меблями, тощо/ ставиться на 1 годину, потім ставиться постать другої статі з такими ж умовами.

Мета: відчутти композиційне розташування рисунка людини з елементами інтер'єру. Вибрати належний кут зору для створення наступного завдання.

Завдання: на форматі, чверті листа, зробити два рисунки постаті з елементами інтер'єру.

1. Людина чоловічої статі стоїть в інтер'єрі (аудиторії). 1год.

2. Людина жіночої статі сидить у кріслі на тлі великого вазона. 1год.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

V. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ «РИСУНОК» - 8 семестр

Разом: 54 год., лекції – 2 год., практичні заняття – 18 год.,
самостійна робота – 31 год., модульний контроль – 3 год., ФК – залік

Модулі	Змістовий модуль I		Змістовий модуль II	
Назва модуля	Методика роботи над ракурсним зображенням людини.		Творчий досвід у роботі над моделлю.	
Кількість балів за модуль	<i>130 балів</i>		<i>140 балів</i>	
Теми лекцій	1. Зображення людини. Ракурсні положення людини. 1б.			
Теми практичних занять	2. Начерки постаті людини з різних ракурсних положень. <i>(1бал,10балів за роботу)</i>		4 Рисунок жіночої напівоголеної постаті, яка лежить в складному ракурсі. <i>(відвідування – 4бали 40алів за роботу)</i>	
	3.Постать натурника з елементами певних ракурсів. Конструктивний рисунок. <i>(Залів,30 балів за роботу)</i>		5. Начерк постаті людини з елементами інтер'єру. <i>(відвідування – 1бал,10балів за роботу)</i>	
Самостійна робота	Табл. 6.1 30 балів	Табл. 6.1 (30 балів)	Табл. 6.1 (30 балів)	Табл. 6.1 30 балів
Види поточного контролю	М к р <i>(25 балів)</i>		М к р <i>(25 балів)</i>	
Підсумковий рейтинговий бал	270 балів (коефіцієнт успішності: $270 \div 100 = 2,70$)			

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1.

Методика роботи над ракурсним зображенням людини.

1. Ознайомитись з навчальними і творчими завданнями живопису постаті людини.

Аналіз творів майстрів світового мистецтва за цією темою.

Засвоїти методику виконання навчальних і творчих завдань з живопису постаті людини. Зв'язок завдань з живопису постаті людини з такими темами як натюрморт, пейзаж, портрет, та їх методичне обґрунтування. Засвоїти композиційну будову виконання композиції за заданою темою.

2. Рисунок постаті людини похилого віку.....30 б.

3. Рисунок постаті людини у складному розвороті.....30 б.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 11.

Творчий досвід у роботі над моделлю.

4. Етюд людини в інтер'єрі університету ..... 30б.

5. Начерк групи студентів в університеті .....30б.

Карта самостійної роботи студента

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали
Змістовий модуль I. Методика роботи над ракурсним зображенням людини..		
1. Ознайомитись з навчальними і творчими завданнями живопису постаті людини. Аналіз творів майстрів світового мистецтва за цією темою. Засвоїти методику виконання навчальних і творчих завдань з живопису постаті людини. Зв'язок завдань з живопису постаті людини з такими темами як натюрморт, пейзаж, портрет, та їх методичне обґрунтування. Засвоїти композиційну будову виконання композиції за заданою темою.	модульний контроль	
2. Рисунок постаті людини похилого віку	модульний контроль	30
3. Рисунок постаті людини у складному розвороті	модульний контроль	30
Змістовий модуль II. Творчий досвід у роботі над моделлю.		
4. Етюд людини в інтер'єрі університету	модульний контроль	30
5. Начерк групи студентів в університеті	модульний контроль	30
<i>Разом: 31 год.</i>	<i>Разом: 120 балів</i>	

VII. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Навчальні досягнення студентів із дисципліни «Рисунок» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види й терміни контролю. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано у таблиці

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

№ п/п	Вид діяльності	Максимальна кількість балів	Одиниць	Всього
1	Відвідування лекцій	1	1	1
2	Відвідування практичних занять	1	9	9
3	Робота на практичному занятті	10	9	90
4	Самостійна робота (оцінюється як творча)			120
5	МКР	25	2	50
Підсумковий рейтинговий бал				270

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота							Кількість балів без урахування коефіцієнта	Коефіцієнт	кількість балів з урахуванням коефіцієнта
Змістовий модуль 1				Змістовий модуль 2					
T1	T2	T3	МКР	T4	T5	МКР			
1	41	63	25	74	41	25	270	2,70	100

Порядок переведення рейтингових показників успішності

Рейтингова оцінка	Оцінка за 100-бальною шкалою	Значення оцінки
A	90 – 100 балів	Відмінно Відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре Достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре В цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно Посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Мінімально можливий (допустимий) рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно

		з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

Кожний модуль включає бали за поточну роботу бакалавра на практичних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу.

Модульний контроль знань бакалаврів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Кількість балів за роботу на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

VIII. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної та творчої діяльності

1) За джерелом інформації:

- *Наочні*: спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- *Практичні*: вправи, начерки, замальовки, рисунки, етюди.

2) **За ступенем самостійності мислення**: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

3) **За ступенем керування навчальною діяльністю**: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; з репродукціями творів; з використанням рекомендованих та обраних самостійно художніх матеріалів та інструментів; виконання індивідуальних навчальних проєктів.

ІХ. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ засоби підсумкового контролю перегляд
- ✓ Методичний фонд.
- ✓ Роботи студентів з фонду.

Х. Матеріально-технічне забезпечення дисципліни.

- ✓ Аудиторії, розраховані на роботу 12-15 студентів одночасно.
- ✓ Мольберти в комплекті для роботи студентів з натури .
- ✓ Планшети зазначеного формату.
- ✓ Софіти для освітлення натурних постановок.
- ✓ Підставки різних конструкцій і розмірів для натурних постановок.
- ✓ Предмети і драперії натюрмортного фонду.

ХІ. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Ли Н. Основы учебного академического рисунка. Учебник; / Ли Н.Г. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. - 480с.
2. Ятченко Ю. М. Мистецтво рисунка / Ю. М. Ятченко. – К: НАУ, 2005. – 60 с.
3. Попов М. Т. Альбом: рисунок, живопись / М. Т. Попов – К. : ТОВ «Європа Прінт», 2008. – 134с.

4. Чиварди Дж. Рисунок. Обнаженная натура. Полный курс /Д. Чиварди. – М.: ЭКСМО, 2009. – 224 с.
5. Кирцер Ю.М. Рисунок и живопись: Учебное пособие.- 4-е изд. «Стереотип»./ Ю.М.Кирцер – М.: Высшая школа: Издательский центр «Академия», 2001. – 27с.
6. Фролов О.П. Проблемы повышения качества обучения рисунку в образовательном процессе ВУЗа./О.П.Фролов, - «Дизайн-освіта 2009». - Харків: ХДАДМ , 2009. - 160 с.
7. Аксенов К.Н. Рисунок. (В помощь начинающему художнику -- оформителю) / Н.К.Аксенов. – М. : Плакат, 1987. - 192с.

Додаткова

1. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования фигуры человека. / Л.Гордон. – М.: Эксмо-Пресс, 2000 – 144с.
2. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования головы человека. / Л.Гордон – М.: Эксмо-Пресс, 2000 – 120с.
3. Барщ А. наброски и зарисовки. / А.Барщ - М. : Искусство, 1970. -164 с.
4. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок. Учебник для студентов худож.-граф. фак. пединститутов – 3-е изд. дополн. / Н.Н.Ростовцев – М.: Просвещение, 1995.- 239с.
5. Ратнічін В.М. Перспектива. – 2ге вид./ В.М. Ратнічін. - К.: Вища школа,1977. - 90с.
6. Молева Н.М. Выдающиеся русские художники-педагоги./ Н.М.Молева. – М.: Высшая школа, 1991.-344с.
7. Ростовцев Н.Н. Рисование головы человека. Учебное пособие – / Н.Н.Ростовцев - М.,Изобразительное и-во, 1989.- 304с.
8. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка./ Н.Н.Ростовцев. – М.: Просвещение,1983.-240с.

